

українцями. Причиною такої ситуації може бути як раз неспособність або несвоєчасність впровадження монотеїстических, а іменно християнських цінностей в контекст української культури. Ідеї християнської антропології оказались актуальними і розпознаними для окремих представителів отечественної культури, к сожалению, для обывателя до сегодня они остаются достаточно сложными. Поэтому украинское общество вынуждено потреблять некую компиляцию современных представлений и достаточно устаревших архаических. Таким образом, мы вынуждены жить в обществе с достаточно размытыми представлениями о морали, а иногда и вовсе опираться на архаические представления. В обществе, где мировоззрение, по-прежнему опирается на религиозную составляющую, но в целом так и не произошёл переход от политеизма к монотеизму, что усложняет для каждого из нас путь к обретению свободы более высокого порядка.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Вандишева-Ребро Надія Валентинівна (Вандышева-Ребро Надежда Валентиновна, Vandysheva-Rebro Nadiya) – кандидат філософських наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3059-341X>; e-mail: nadvan.rebro@gmail.com.

УДК [37.034:159.964.21]:316.77

doi: 10.20998/2227-6890.2020.1.09

В. В. МАЛИКОВ

МІЖКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У цій статті автор осмислює роль міжкультурної компетентності у професійній діяльності педагогів і соціальних працівників. Звертаючись до вітчизняних і закордонних кейсів, визначаються зміст, результати впровадження та переваги мультикультурного підходу в освіті та культурній політиці в цілому. Прийняття та захист культурного різноманіття має позитивний вплив на добробут і стабільний розвиток місцевих спільнот, безпечність розвитку сучасного міста та соціальну згуртованість. Показано зв'язок між концепцією мультикультуралізму та важливістю формування міжкультурної компетентності для професій соціального працівника і педагога. У дослідженні презентуються результати практичного досвіду викладання міжкультурного підходу в межах циклу тренінгів, спрямованих на формування толерантного ставлення до людей з числа вразливих соціальних груп. Актуалізація базових знань щодо сутності культури, її динамічності і різноманітності, глибше розуміння структури культури та особливостей субкультур є передумовою до опрацювання комплексних тем соціальної вразливості, інклюзії та толерантності. Шляхом освоєння таких понять і феноменів як ідентичність та множинність ідентичностей, соціальні привілеї, права людини, інклюзія та (не)дискримінація можна продемонструвати важливість формування культурної компетентності на індивідуальному рівні та її значення у професійній діяльності. Пропонуються конкретні вимоги і показники, які необхідні для освоєння міжкультурної компетентності у професійній діяльності. Високоосвічені соціальні працівники та педагоги мають потребу в практичних інструментах для успішної діяльності в сучасному багатоманітному культурному просторі.

Ключові слова: міжкультурна компетентність, мультикультуралізм, соціально-культурні групи, соціальна вразливість, соціальні привілеї, ідентичність, права людини, толерантність.

В. В. МАЛИКОВ

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В этой статье автор осмысливает роль межкультурной компетентности в профессиональной деятельности педагогов и социальных работников. Обращаясь к отечественным и зарубежным кейсам, определяются содержание, результаты внедрения и преимущества мультикультурного подхода в образовании и культурной политике в целом. Принятие и защита культурного разнообразия имеет положительное влияние на благосостояние и стабильное развитие местных сообществ, безопасность развития современного города и социальную сплочённость. Показана связь между концепцией мультикультуралізма и важности формированием межкультурной компетентности для профессий социального работника и педагога. В исследовании представляются результаты практического опыта преподавания межкультурного подхода в рамках цикла тренингов, направленных на формирование толерантного отношения к людям из числа уязвимых социальных групп. Актуализация базовых знаний о сущности культуры, её динамичности и разнообразия, глубокое понимание структуры культуры и особенностей субкультур является предпосылкой к разработке комплексных тем социальной уязвимости, инклюзии и толерантности. Путём освоения таких понятий и феноменов как идентичность и множественность идентичностей, социальные привилегии, права человека, инклюзия и (не)дискриминация можно

© В. В. Маликов, 2020

продемонстрировать важность формирования культурной компетентности на индивидуальном уровне и её значение в профессиональной деятельности. Предлагаются конкретные требования и показатели, которые необходимы для освоения межкультурной компетентности в профессиональной деятельности. Высокообразованные социальные работники и педагоги нуждаются в практических инструментах для успешной деятельности в современном многообразном культурном пространстве.

Ключевые слова: межкультурная компетентность, мультикультурализм, социально-культурные группы, социальная уязвимость, социальные привилегии, идентичность, права человека, толерантность.

V. V. MALIKOV

INTERCULTURAL COMPETENCE IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

This paper reviews the role of intercultural competence in the professional activity of teachers and social workers. Turning to national and foreign cases, the content, results of implementation and benefits of a multicultural approach in education and cultural policy in general are determined. The adoption and protection of cultural diversity has a positive impact on the well-being and sustainable development of local communities, the security of the modern city and social cohesion. The author reveals the connection between the concept of multiculturalism and the importance of forming intercultural competence for the professions of social worker and teacher. The study presents the results of practical experience of teaching an intercultural approach within a series of trainings aimed at forming a tolerant attitude towards people from among vulnerable social groups. Actualization of basic knowledge about the essence of culture, its dynamism and diversity, deeper understanding of the structure of culture and features of subcultures is a prerequisite for the development of complex topics of social vulnerability, inclusion and tolerance. By mastering such concepts and phenomena as identity and plurality of identities, social privileges, human rights, inclusion and (non) discrimination, it is possible to demonstrate the importance of forming cultural competence at the individual level and its importance in professional activities. Specific requirements and indicators that are necessary for the development of intercultural competence in professional activities are offered. Highly educated social workers and teachers need practical tools for successful activities in today's diverse cultural space.

Keywords: intercultural competence, multiculturalism, socio-cultural groups, social vulnerability, social privileges, identity, human rights, tolerance.

Вступ. На сучасному етапі співіснування і взаємодія найрізноманітніших культурних спільнот у нашому світі привертає зростаючу увагу в політичних і наукових колах, у середовищі бізнесу і державного управління, на міжнародному і національному рівнях. Так, фахівці ЮНЕСКО стверджують, що культурна багатоманітність є спільним надбанням людства, однією з притаманних і невід'ємних його характеристик, без якої неможливо уявити подальший розвиток. Водночас лише забезпечуючи справжній культурний плюралізм, свободу множини соціокультурних ідентичностей, можливості задоволення всіма громадянами своїх культурних потреб, можна досягнути гармонійного розвитку суспільства, за якого культурна багатоманітність буде сприяти соціальному єднанню і творчій взаємодії представників різних культурних груп.

Сучасні суспільства можуть визначити себе як багатокультурні, мінливі у соціокультурному вимірі спільноти. За таких умов бажаним є керуватися ключовими цінностями толерантності всередині таких суспільств і принципами інклюзії та соціальної згуртованості. Мультикультурализм може допомогти забезпечити принцип поваги до культурного розмаїття та розглядається як моральний принцип і складова культурної політики держави, а міжкультурна компетентність може надати особистості необхідні інструменти для успішної професійної діяльності в багатокультурному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Складність сучасних соціокультурних та етнонаціональних процесів обумовлює підвищений науковий інтерес до питання культурної багатоманітності, мультикультурализм та компетентнісного підходу до неї як однієї з можливих відповідей на суспільні виклики. До осмислення й дослідження мультикультурализм залучені політологи, історики, соціологи, культурологи, етнологи, філософи, економісти, педагоги [4; 5; 6; 7; 13; 18; 19], а питання культурної (інтеркультурної, міжкультурної, соціокультурної) компетентності є актуальними у педагогічних, соціологічних, історичних, філософських дослідженнях [1; 2; 3; 9; 10; 14; 16]. Мультикультурализм визначається як принцип етнонаціональної, освітньої,

культурної, політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян [8, с. 130]. У контексті мультикультурализм міжкультурну компетентність можна сприймати як інструмент досягнення успіху в міжкультурній взаємодії та якісному виконанні своїх професійних обов'язків. Міжкультурна компетентність є здатністю розпізнавати, поважати і ефективно використовувати відмінності в сприйнятті, мисленні і поведінці своєї і чужої культури у міжкультурних контактах [10, с. 141, 144].

Міжкультурна компетентність є не лише предметом сучасних досліджень, але й важливою частиною практики активістів, психологів, соціальних працівників, педагогів. Ця практика, зокрема, втілюється у проєктній діяльності і тренінгах для педагогів і соціальних працівників. Так, результатом багаторічної практики колективу тренерів і психологів є методичні рекомендації, підготовлені ГО «Батьківською ініціативою «Терго». Призначення такою роботи полягає в тому, щоб шляхом упровадження інклюзивної освіти виховувати толерантність, прийняття та терпимість щодо оточуючих людей, незалежно від їх сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, віросповідання, кольору шкіри та інших ознак. Така освіта є основою демократичного суспільства, вільного від дискримінації [15, с. 4].

Цією статтею автор продовжує осмислення застосування мультикультурного та інтеркультурного підходів в освітній діяльності, розпочате в його статті 2016 року [12]. Мультикультурализм як ліберальна ідеологія і складова культурної політики є однією з найбільш дискусійних концепцій і практик сучасного світу, котра привертає дедалі більшу увагу українських вчених з різних галузей знань. У центрі їхньої уваги перебувають питання впровадження мультикультурализм у культурну політику України та соціокультурний досвід вітчизняного суспільства. При цьому вчені зосереджені переважно на регулюванні міжетнічних / міжнаціональних відносин всередині країни і на міжнародному рівні з метою їхньої стабілізації, підтримки групових прав етнонаціональних

спільнот. Попри жорстку критику та сумніви у своїй дієвості в країнах Західної Європи і Північної Америки мультикультуралізм має значний потенціал у розбудові відкритого, сприятливого соціального середовища співпраці і взаєморозуміння в Україні. Адже мультикультуралізм ґрунтується на гуманістичних ідеалах, толерантності і визнанні переваг культурного плюралізму, користується міжнародною підтримкою на рівні ООН. На думку автора, саме міські громади здатні відігравати ключову роль у впровадженні мультикультурної політики в Україні. Міське середовище є надзвичайно динамічним і чутливим до соціокультурних змін. Українські міста відомі тим, що вони плекали багаті традиції поліетнічної, міжнародної та міжкультурної комунікації, досвід мирного співіснування протягом століть своєї історії. І на сучасному етапі міста України демонструють велику різноманітність різних етнічних, релігійних, соціальних і культурних груп людей, що живуть поряд і творчо взаємодіють між собою. Українські міста безсумнівно отримують низку соціальних та економічних переваг від застосування мультикультуралізму в розвитку своїх громад, що сприятиме, зокрема, підвищенню соціальної згуртованості. І країна в цілому, і кожна окрема громада можуть визнати культурну багатоманітність як найбільший скарб, котрим можна успішно опанувати за допомогою мультикультуралізму [12, с. 65; 17, с. 122].

Мета цієї статті – визначити роль міжкультурної компетентності у професійній діяльності педагогів і соціальних працівників та доступні практики її розвитку.

Матеріали і результати дослідження. Вчені відзначають, що мультикультуралізм, так само як і міжкультурна компетентність, мають багато визначень в залежності від контексту, а також політичних та культурних традицій конкретної нації. Поняття «мультикультурний» саме по собі відноситься до констатації різноманіття способів мислення і життя, охоплюючи усю множинність знань, цінностей, менталітету і поведінки, які властиві групам людей. Мультикультурна ідеологія та відповідна політика зберігає культурне розмаїття, культурний плюралізм: охороняє і розвиває мовні, культурні, релігійні особливості різних народів у межах однієї країни.

Мультикультуралізм пропонується у якості адекватної відповіді на виклики глобалізації зі зростаючою міжкультурною взаємодією як у міжнаціональному масштабі, так і всередині суспільств. Хоча деякі автори констатують обмеженість застосування мультикультуралізму в Європі, проте він показує себе корисним інструментом в управлінні культурним розмаїттям, наприклад, для Канади, Австралії та Нової Зеландії. Європейські держави також мають справу з багатонаціональними і поліетнічними суспільствами. Поточні зміни в політиці та дискусії відображають процес знаходження балансу між правами особи і правами групи. З одного боку, ліберальна критика мультикультуралізму часто ґрунтується на припущенні про те, що права групи гальмують розвиток загальної ідентичності, необхідної для стабільного порядку, оскільки мультикультуралізм заохочує групи зосереджуватися на відмінностях, особливостях, а не загальних цілях і цінностях [18, с. 158–162, 203–205].

Однак, політика мультикультуралізму і відповідні культурні досягнення потребують визнання і схвалення місцевої громади. Мультикультуралізм вимагає глибокої поваги всіх культур, що співіснують в даній області, так як кожна з них має право створювати свою власну колективну ідентичність, а також визначати норми раціональності і гуманізму. Ініціативи, що підтримують співпереживання і популяризацію спадщини різних етнічних і національних груп, мають життєво важливе значення. Ці дії, спрямовані на збереження культурної різноманітності і життєздатності спільнот. Вони є формою піклування про традиції, що зникають, про історичну пам'ять, та їхніми основними цілями є створення і зміцнення свідомості й ідентичності та культурної самобутності, а також популяризація культури і традицій етнічних меншин [19, с. 216–218].

Мультикультуралізм можна сприймати і як універсалістську теорію. Права людини і універсальні гуманістичні принципи не суперечать моральним цінностям і та не ігнорують традиції різних національних та етнічних культур, але насправді сприяють і збагачують останні. Принцип поваги до культурного розмаїття має велике моральне значення, тому що це інтерпретуючий принцип для основних і регулюючих принципів свободи, рівності і самовизначення. Більш широке розуміння мультикультуралізму включає в себе демократію і плюралізм суспільного життя. Вона включає в себе різноманітність способу життя, релігійних, політичних та соціальних поглядів, особистих переконань, гендерних ролей і т. д. Ліберальні мультикультурні теорії покликають забезпечувати соціальну справедливість та гармонію, а також цивільні права меншин в ліберальних суспільствах по всьому світу [18].

Міжгрупова толерантність грає вирішальну роль як фундаментальна ліберальна чеснота, котра допомагає як більшості так і меншості ладнати соціальні та особисті стосунки. Культурне визнання меншин є ключовим для соціальної інтеграції в полікультурному суспільстві. Мультикультуралізм має справу як з етнічним розмаїттям, так і з множинністю соціальних і культурних ідентичностей з огляду на той факт, що національна культура є внутрішньо плюралістичною і сильно диференційованою. Він спирається на гуманістичні цінності і підтримує повагу і визнання людської гідності для всіх. Мультикультуралізм має важливе значення для зміцнення загального почуття приналежності, що означає суспільне визнання, прийняття та включення, а також прихильність до політичної цілісності держави. Таким чином мультикультуралізму є сильним інтегруючим фактором, який сприяє єдності, солідарності та терпимості в країні вона діє. Мультикультурна освіта може допомогти у формуванні толерантності та соціальної згуртованості в Україні [10, с. 123].

Непересічне значення розуміння сучасних соціокультурних процесів і множинності ідентичностей має для соціальних працівників. На думку Л. Романовської, «формування соціокультурної компетентності соціальних працівників набуває особливої актуальності в умовах трансформації сучасного соціуму, його перманентного ускладнення та диверсифікації в соціальному та культурному плані. Можна стверджувати, що існує гостре протиріччя між нагальною потребою суспільства у

соціальних працівниках, готових до роботи у нових соціокультурних реаліях, з одного боку, і недостатньою розробленістю наукових засад формування соціокультурної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи, змісту, форм і методів такої підготовки в системі професійної освіти, з іншого» [14, с. 41].

О. О. Байбакова наголошує на важливості врахування двох аспектів міжкультурної компетентності: 1) здатності сформувати в собі чужу культурну ідентичність, що передбачає знання мови, цінностей, норм, стандартів поведінки іншого комунікативного співтовариства. При такому підході засвоєння максимального обсягу інформації та адекватного знання іншої культури є основною метою процесу комунікації. Таке завдання може бути поставлене для досягнення акультурації, аж до повної відмови від рідної культурної приналежності; 2) здатності досягати успіху при контактах з представниками іншої культурної спільноти навіть при недостатньому знанні основних елементів культури своїх партнерів. Саме з цим варіантом міжкультурної компетентності доводиться найчастіше стикатися в практиці комунікації [2, с. 28–29].

Мультикультуралізм та міжкультурний підхід знаходять визнання й у вітчизняному освітньому просторі. Виявляється зв'язок між розвитком сучасних суспільств в контексті процесів світової інтеграції і глобалізації та новими мультикультурними підходами в освіті. «Мультикультуралізм в якості офіційної політики уряду спрямований на побудову суспільства соціальної згуртованості та інтеграції для досягнення соціальної гармонії між різними культурами, щоб скористатися перевагами культурного розмаїття країни на благо всіх» [16, с. 93–94]. Мультикультурна освіта відіграє ключову роль у забезпеченні цих переваг. А саме це допомагає інтегрувати глобальне з місцевим досвідом. Мультикультурна освіта допомагає здобувати знання, відносини і навички, необхідні для ефективного функціонування в плюралістичному демократичному суспільстві і взаємодіяти, вести переговори і спілкуватися з людьми з різних груп, з тим щоб створити громадянське і моральне співтовариство, яке працює для загального блага [16, с. 95–96].

Освіта є одним з найбільш чутливих аспектів сприяння соціальному різноманіттю, інтеграції і толерантності, спрямованим на забезпечення ліберальних демократичних практик та дотримання прав меншин. Але освіта може досить легко стати інструментом дискримінації, сегрегації, нерівності та обмеження прав. Саме тому багато політичних зусиль, а також наукові інтереси в галузі мультикультуралізму зосереджені на системі освіти. За допомогою мультикультурної освіти можна усунути бар'єри на шляху соціальної інтеграції представників різних соціокультурних груп. Така освіта спонукає людей переглянути свої погляди щодо цілої низки неоднозначних соціальних тем і способів життя. Мультикультуралізм виступає у цій сфері як політика й ідеологія, що заснована на демократичних освітніх підходах та діалогічній педагогіці. Міжкультурна компетенція набуває все більшого значення в сучасній освіті в усьому світі [12, с. 66].

Важливо усвідомити, що розвиток і втілення політики мультикультуралізму в Україні може стати не лише

справою центральних органів влади, але й знайти належний відгук насамперед на місцевому рівні. Одним з успішних прикладів такого досвіду є Харків, котрий може вважатися одним з українських центрів розвитку мультикультурної освіти. Спеціальний курс для вчителів «мультикультурна освіта в школах» (створений Харківським обласним науково-методичним інститутом безперервної освіти) спрямовується на забезпечення наукової та практичної підготовки вчителів до здійснення мультикультурної освіти в середніх школах. Цей курс охоплює такі теми і завдання, як формування навичок для розробки навчального процесу полікультурної освіти, поліпшення навичок міжкультурної взаємодії, теоретичних основ полікультурного і міжнародного досвіду, форм і методів формування мультикультурної компетентності та проектування освітнього процесу на принципах мультикультуралізму [16, с. 99].

Чіткі критерії та показники сформованості міжкультурної компетенції надає Т. Браніцька. Вона визначає міжкультурну компетентність як «інтегративне утворення, що характеризує професійну властивість особистості соціального працівника в своїй практичній діяльності керуватись системою міжкультурних та загальнолюдських цінностей на засадах діалогу культур та духовних цінностей». Складовими компонентами міжкультурної компетентності, на її думку, виступають ціннісно-когнітивний, мотиваційний та діяльнісний. Дослідниця дає детальну характеристику цим компонентам. «Ціннісно-когнітивний компонент включає: знання національних культур, мови, духовних, загальнолюдських цінностей, національних традицій; правила вербального та невербального спілкування; знання менталітету, правових та соціальних норм життя полікультурного суспільства. Мотиваційний компонент включає: потребу та готовність соціального працівника до міжкультурної комунікації, до усвідомлення культурної ідентичності; потребу до самовдосконалення, до збагачення спектру цінностей. Діяльнісний компонент включає: вміння соціального працівника створювати позитивний мікроклімат спілкування; вміння пристосовуватися до мінливих соціально-культурних умов; здатність контролювати емоції; здатність до самоаналізу, гнучкість мислення; вміння встановлювати діалог на основі щирості, толерантності, емпатії, взаємоповаги; вміння усувати непорозуміння й конфліктні ситуації, володіння культурою спілкування; здатність сприймати та поважати думку та поведінку інших» [3, с. 21–22].

Міжкультурна компетентність має застосовуватися систематично як сукупність узгоджених між собою форм поведінки, поглядів, підходів та практик, які об'єднуються в системі чи середовищі професіоналів для ефективної роботи з різноманітністю. Культурна компетентність визнає та включає на всіх рівнях важливість таких принципів:

- збільшення інклюзивності, доступності та справедливості;
- сприяння розвитку людських ресурсів, що відображають різноманітні спільноти та реагують на них;

- створення клімату, в якому не допускається дискримінація та пригнічення;
- сприйняття культурних відмінностей як цінності, а не як проблеми;
- сприяння утвердженню прав людини та усунення системних упереджень та бар'єрів у доступі до основоположних прав та розбудова рівних можливостей;
- усвідомлений підхід до власної діяльності та постійна саморефлексія;
- демонстрація особистої відповідальності та підзвітності.

Цикл тренінгів для соціальних і педагогічних робітниць і працівників починається вступним заняттям для освоєння міжкультурної компетентності. Цей початковий тренінг спрямований на розвиток комплексу знань про культурне різноманіття, умінь і навичок взаємодії в різноманітній культурному середовищі сучасного суспільства. Цей тренінг не тільки підвищує обізнаність учасниць та учасників про різні вразливих соціальних групах в українському суспільстві, але допомагає навчитися рефлексувати про різноманітність соціально-культурних ідентичностей з властивими їм інтересами і потребами. Така рефлексія починається з відчуття власної приналежності до тих чи інших спільнот і груп.

Наступним кроком для соціальних і педагогічних робітниць і працівників є визнання різноманітності ідентичностей і соціокультурного досвіду, в тому числі досвіду стигми, утисків і дискримінації, які можуть бути у їх клієнтів і клієнок. Робота з цією темою починається визначення самого поняття «ідентичність» як усвідомлення людиною себе, своєї унікальності й водночас подібності та належності до інших людей і груп, а також свого місця у світі. Розуміння власної ідентичності допомагає людині краще усвідомлювати та виражати, ким вона є не лише як особистість, а і як частина спільноти – сім'ї, мовного та культурного середовища, формальних і неформальних спільнот. Корисними для практичного засвоєння цієї непростой теми є вправи «Пізнаємо власні ідентичності» і «Я та сприйняття моєї ідентичності». Виконуючи ці вправи, учасники тренінгу не лише намагаються розкрити найважливіші для них аспекти власної особистості, але й те, як вони репрезентуються та сприймаються іншими людьми, видимі та невидимі сторони ідентичності.

У процесі освоєння багатокультурного розмаїття ми звертаємо увагу на прихованість і закритість деяких соціальних груп і співтовариств, в тому числі ЛГБТ-людей, внаслідок чого здається, що їх не видно або їх немає серед тих клієнтів і клієнок, які отримують соціальні та освітні послуги. Учасниці та учасники тренінгу розмірковують над тим, що таке вразливість в соціальному плані, і як вона впливає на якість життя в суспільстві. Для кращого осягнення соціальної вразливості надається теоретичний матеріал та виконуються вправи щодо соціальних привілеїв, наприклад «Проголянка з привілеями». Соціальні привілеї — в антропології та соціології системна перевага, отримана індивідом чи групою людей, в силу їх приналежності до тієї чи іншої домінуючої соціальної

групи. Цей термін зазвичай використовується в контексті соціальної нерівності, і надає непропорційно більшу, порівняно з маргіналізованими індивідами, доступ до матеріальних ресурсів та інституціональної влади. На відміну від багатьох інших переваг, привілеї виникають не як результат індивідуальних можливостей або досягнень, а лише за фактом приналежності до основної домінуючої соціальної групи. В осмисленні теорії соціальних привілеїв особливий наголос робиться на тому, що для членів привілейованих груп вони уможливають ігнорування тих системних обмежень та перешкод, з якими можуть стикатися представники соціально вразливих груп. Детальніше досліджують основні характеристики соціальних привілеїв:

- їхня невидимість для своїх власників;
- наявність соціально-культурного механізму, завдяки якому ці привілеї структурують соціальну дійсність таким чином, що люди, користуючись привілеями, цього навіть не помічають;
- привілейована група володіє владою визначати зміст соціальної норми як для самих себе, так і для вразливих груп суспільства;
- будучи зразком нормативних відносин привілейовані групи тим самим посилюють уразливість «інших»: у співставленні з ними представники маргіналізованих груп визначаються, як відхилення або виключення. (найдоступнішим прикладом для сприйняття є явище чоловічих привілеїв, яке має назву андроцентризм, а також жіночих – гіноцентризм);
- соціальні розмежування на привілейовані та маргіналізовані групи сприймаються як даність, природний стан речей, тобто вони натуралізуються;
- соціальні поділи за ознаками гендеру, раси, класу, сексуальності також описуються й усвідомлюються як природні, а саме такі, що мають божественне або природне походження. Переконавання в природності соціальних розмежувань виправдовують ці ієрархії і звільняють привілейовані групи від відповідальності за соціальну нерівність та її наслідки.
- представники привілейованих груп відчувають для себе право займати більш високе положення, вважаючи, що мають право на визнання, повагу та заохочення на підставі своєї приналежності до привілейованої групи.

Після цього відбувається перехід до визначення різних вразливих соціальних груп, з якими працюють або можуть працювати ці професійні спільноти. У груповій роботі наводяться ті специфічні виклики, які виникають в професійній діяльності соціальних працівників і педагогів. Дається теоретичний матеріал про міжкультурну компетентність. Аналізуються основні стадії міжкультурної компетентності: відторгнення, поляризація, мінімізація, прийняття, адаптація та інтеграція. Дається коротка характеристика кожній з них та їх впливу на освітній процес і соціальну роботу. Таким чином, соціальні працівники і педагоги готуються до сприйняття наступних тем тренінгу з психологами, зосереджених на питаннях сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Тренінг з міжкультурної компетентності збагачує їхні знання, розвиває їхню

емпатію для того, щоб чути і відчувати інших людей, долати страхи і відчуженість, краще розуміти інших, визнавати відмінності, і при необхідності успішно виступати на захист інтересів вразливих соціальних груп. Це сприяє просуванню ідей толерантності і недискримінації всередині професійних спільнот педагогічних і соціальних працівниць і працівників. На задоволення існуючих інформаційних запитів з тематики спрямований і довідник «Толерантність у думках і словах» [8].

Наш практичний досвід взаємодії з професійними групами педагогів та соціальних працівників підтверджує висновок дослідниць про те, що «у формуванні готовності до міжкультурної компетентності важливо акцентувати увагу на якостях і властивостях особистості, що становлять основу педагогічної діяльності й успішного виконання професійних функцій, адже саме процес формування міжкультурної компетентності передбачає якісні зміни в сучасному ставленні до світоглядних доміант життя та становлення адекватної ціннісної картини світу, усвідомлення пріоритетної ролі міжкультурного спілкування в полікультурному освітньому просторі [9, с. 124].

Письмове анкетування, проведене на останньому тренінгу, відображає показник прояву толерантності, в разі розбіжності в поглядах і цінностях, до близьких і чужих людей і ставлення до людей або груп людей, які відстоюють свої права в суспільстві. Отримані результати опитування показують, що більшість учасників тренінгу підтримують людей, які відстоюють свої права, при цьому проявляти толерантність до чужих людей їм значно складніше, ніж до близьких, не дивлячись на те, що соціальні працівники постійно стикаються з людьми, яким необхідна допомога, соціальний захист або адвокація прав, а також вирішення питань тих людей, погляди і цінності яких часто суперечать цінностям здорового суспільства (люди з алкогольною і наркотичною залежностями, сім'ї зі складними життєвими обставинами, батьки, які не піклуються про своїх дітей, сироти, діти і підлітки стоять на обліку в поліції і т. д.).

Цикл тренінгів для соціальних працівників, проведений послідовно Василем Маліковим (ГО «Спектр Харків») та Ольгою Клименко й Оленою Лукаш (ГО «ЦПР «РАЗОМ») в межах проекту «Різноманітність і співпраця», показав необхідність подальшої просвітницької діяльності в ЛГБТ-тематіці, оскільки опитування учасників виявило низьку інформованість в цій темі, зокрема, в проблемах нерівності та дискримінації, а також проявів ворожості і гомофобії, з якими стикаються ЛГБТ-люди. Дуже великою в подоланні перерахованих вище проблем є роль живого спілкування з представниками ЛГБТ-спільноти, насамперед використання «живих книг» з числа ЛГБТ-людей та їхніх батьків. Метод «Живої бібліотеки» є дієвим як для усвідомлення існуючого полікультурного середовища в Харкові, так і для впровадження інтеркультурного підходу до наявної в місті різноманітності етнічних, релігійних, соціокультурних груп людей. Це допоможе якнайкраще розкритися культуротворчому потенціалу людей різних ідентичностей у нашому місті, долати негативні стереотипи й упередження щодо вразливих соціальних груп [11, с. 79].

Також, за попередньо проведеною психологами роботою в середовищі соціальних працівників, педагогів та студентів були отримані запити на проведення заходів з ЛГБТ-тематики, спрямованих на зниження рівня стигми, стереотипів та інформування про специфіку соціальних і правових проблем цієї вразливої групи.

Висновки. Міжкультурна компетентність є однією з ключових для професійної діяльності соціальних працівників та педагогів в сучасному полікультурному світі. Міжкультурний підхід цих фахівців має бути заснований на концепції мультикультуралізму. Актуалізація базових знань щодо сутності культури, її динамічності і різноманітності, глибоке розуміння структури культури та особливостей субкультур є передумовою до опрацювання комплексних тем соціальної вразливості, інклюзії та толерантності. Шляхом освоєння таких понять і феноменів як ідентичність та множинність ідентичностей, соціальні привілеї, права людини, інклюзія та (не)дискримінація можна продемонструвати важливість формування культурної компетентності на індивідуальному рівні та її значення у професійній діяльності. А завдяки освоєнню змісту основних рівнів міжкультурної компетентності, її основних принципів, а також знань щодо специфіки взаємодії з вразливими соціальними групами, педагоги та соціальні працівники отримують необхідні інструменти для успішної професійної діяльності.

Список літератури

1. Байбакова О. О. Формування міжкультурної компетентності соціальних працівників у США. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика: науково-методичний журнал*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. № 1–2. С. 169–176.
2. Байбакова О. О. Міжкультурна компетентність як складова професіоналізму соціальних працівників у США. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 1(38). С. 27–30.
3. Браніцька Т. Р. Міжкультурна компетентність як важливий чинник професійної діяльності фахівців соціальної сфери. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2019. Випуск 1(44). С. 18–22.
4. Вовк Д. О. Концептуальні тлумачення поняття «мультикультуралізм» у працях сучасних українських вчених. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Сер. Політологія*. 2012. Т. 204, Вип. 192. С. 14–17.
5. Глазов Д. В. Політика мультикультуралізму: досвід європейських країн. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 282–287.
6. Гордієнко А. В. Концепція мультикультуралізму в сучасному науковому дискурсі. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2012. Т. 178, Вип. 166. С. 17–20.
7. Данищенко О. С. Сутність та особливості формування міжкультурної компетентності. *Економіка і держава*. 2012. № 12. С. 140–144.
8. Клименко О. Лукаш О., Маліков В. *Толерантність у думках і словах: довідник*. Харків: Імпульс, 2020. 20 с.
9. Кожевникова А., Дудко Я., Голубенко Н. Формування міжкультурної компетентності сучасного вчителя як важливий чинник успішної педагогічної діяльності. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2016. № 2 (17). С. 120–125.
10. Корнат Л. Я. Концепція колективних прав в управлінні етнічною різноманітністю і мультикультуралізм В. Кимлічки. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 32. С. 130–137.
11. Маліков В. В. Метод «Живої бібліотеки» у контексті мультикультуралізму та інтеркультуралізму в Україні. *Філософія в сучасному світі: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 16–17 листопада 2018 р.* Харків: Точка, 2018. С. 75–79.

12. Маліков В. В. Мультикультуралізм як потенційна складова культурної політики України. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. Харків: НТУ «ХПІ», 2016. № 40 (1212). С. 64–67.
13. Радіонова І. О. Мультикультуралізм versus пост-мультикультуралізм: практики та дискурси. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2012. Вип. 1. С. 159–166.
14. Романовська Л. Сутнісна характеристика соціокультурної компетентності соціального працівника. *Social work and education*, 2017, no. 4(1), pp. 41–47.
15. Шевцова М. Тренінги по толерантності для професійних груп. Київ: ГО «Родительская инициатива «Терго», 2018. 39 с.
16. Avshenyuk N., Golub L. Multicultural Education of Preservice Teachers: Australian and Ukrainian Approaches. *Research, Policy, and Practice in Teacher Education in Europe*. 2012, vol. 1, pp. 91–103.
17. Malikov V. V. The benefits of introducing multiculturalism for Ukraine. *Філософія в сучасному світі: Матеріали міського міжвузівського науково-практичного семінару, 18–19 листопада 2016 р.* Харків: Точка, 2016. С. 121–124.
18. Vitikainen A. *The limits of liberal multiculturalism. Towards an individuated approach to cultural diversity*. Palgrave Macmillan, 2015. 234 p.
19. Ziolkowska-Weiss K. Multiculturalism as an asset and tourist attraction of Lesser Poland. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation. Special Issue*. 2014, pp. 215–229.
- Mohyla Black Sea State University. Series: *Politology*. 2012, vol. 178, issue 166, pp. 17–20.
7. Danysenko O. S. Sutnist ta osoblyvosti formuvannya mizhkulturnoi kompetentnosti [The essence and features of the formation of intercultural competence]. *Ekonomika i derzhava* [Economy and state]. 2012, no. 12, pp. 140–144.
8. Klymenko O. Lukash O., Malikov V. *Tolerantnist u dumkakh i slovkakh: dovidnyk* [Tolerance in thoughts and words: a handbook]. Kharkiv, Impuls, 2020. 20 p.
9. Kozhevnykova A., Dudko Ya., Holubenko N. Formuvannya mizhkulturnoi kompetentnosti suchasnoho vchytelia yak vazhlyvyi chynnyk uspihnoi pedahohichnoi diialnosti [Formation of intercultural competence of a modern teacher as an important factor of successful pedagogical activity]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University]. 2016, no. 2 (17), pp. 120–125.
10. Kornat L. Ya. Kontsepsiia kolektyvnykh prav v upravlinni etnichnoi riznomanitnistiu i multykulturalizmu V. Kymlichky [The concept of collective rights in the management of ethnic diversity and multiculturalism of V. Kymlichky]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia* [The efficiency of public administration]. 2012, issue 32, pp. 130–137.
11. Malikov V. V. Metod «Zhyvoi biblioteky» u konteksti multykulturalizmu ta interkulturalizmu v Ukraini [The method of "Human Library" in the context of multiculturalism and interculturalism in Ukraine]. *Filosofia v suchasnomu sviiti: Materialy vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii, 16–17 lystopada 2018 r.* [Philosophy in the modern world: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference, November 16-17, 2018]. Kharkiv, Tochka, 2018, pp. 75–79.

References (transliterated)

1. Baibakova O. O. Formuvannya mizhkulturnoi kompetentnosti sotsialnykh pratsivnykiv u SShA [Formation of intercultural competence of social workers in the USA]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka: nauково-metodychnyi zhurnal* [Social work in Ukraine: theory and practice: scientific and methodical journal]. Kyiv, Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2016, no. 1–2, pp. 169–176.
2. Baibakova O. O. Mizhkultura kompetentnist yak skladova profesionalizmu sotsialnykh pratsivnykiv u SShA [Intercultural competence as a component of the professionalism of social workers in the United States]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: «Pedahohika. Sotsialna robota»* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: "Pedagogy. Social work"]. 2016, issue 1(38), pp. 27–30.
3. Branitska T. R. Mizhkultura kompetentnist yak vazhlyvyi chynnyk profesiinoi diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Intercultural competence as an important factor in the professional activity of social workers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: «Pedahohika. Sotsialna robota»*. [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: "Pedagogy. Social work"]. 2019, issue 1(44), pp. 18–22.
4. Vovk D. O. Kontseptualni tlumachennia poniattia «multykulturalizm» u pratsiakh suchasnykh ukrainskykh vchenykh [Conceptual interpretation of the concept of "multiculturalism" in the works of contemporary Ukrainian scientists]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Politolohiia* [Proceedings Petro Mohyla Black Sea State University. Series: *Politology*]. 2012, vol. 204, issue 192, pp. 14–17.
5. Hlazov D. V. Polityka multykulturalizmu: dosvid yevropeiskykh krain [The policy of multiculturalism: the European experience]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Research works of History Faculty of Zaporizhzhya National University]. 2015, issue 42, pp. 282–287.
6. Hordiienko A. V. Kontsepsiia multykulturalizmu v suchasnomu naukovomu diskursi [The concept of multiculturalism in contemporary scientific discourse]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Politolohiia* [Proceedings Petro Mohyla Black Sea State University. Series: *Politology*]. 2012, vol. 204, issue 192, pp. 14–17.
7. Danysenko O. S. Sutnist ta osoblyvosti formuvannya mizhkulturnoi kompetentnosti [The essence and features of the formation of intercultural competence]. *Ekonomika i derzhava* [Economy and state]. 2012, no. 12, pp. 140–144.
8. Klymenko O. Lukash O., Malikov V. *Tolerantnist u dumkakh i slovkakh: dovidnyk* [Tolerance in thoughts and words: a handbook]. Kharkiv, Impuls, 2020. 20 p.
9. Kozhevnykova A., Dudko Ya., Holubenko N. Formuvannya mizhkulturnoi kompetentnosti suchasnoho vchytelia yak vazhlyvyi chynnyk uspihnoi pedahohichnoi diialnosti [Formation of intercultural competence of a modern teacher as an important factor of successful pedagogical activity]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University]. 2016, no. 2 (17), pp. 120–125.
10. Kornat L. Ya. Kontsepsiia kolektyvnykh prav v upravlinni etnichnoi riznomanitnistiu i multykulturalizmu V. Kymlichky [The concept of collective rights in the management of ethnic diversity and multiculturalism of V. Kymlichky]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia* [The efficiency of public administration]. 2012, issue 32, pp. 130–137.
11. Malikov V. V. Metod «Zhyvoi biblioteky» u konteksti multykulturalizmu ta interkulturalizmu v Ukraini [The method of "Human Library" in the context of multiculturalism and interculturalism in Ukraine]. *Filosofia v suchasnomu sviiti: Materialy vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii, 16–17 lystopada 2018 r.* [Philosophy in the modern world: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference, November 16-17, 2018]. Kharkiv, Tochka, 2018, pp. 75–79.
12. Malikov V. V. Multykulturalizm yak potentsiina skladova kulturnoi polityky Ukrainy [Multiculturalism as a potential component of Ukraine's cultural policy]. *Visnyk NTU «KhPI». Seriya: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva* [Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development]. Kharkiv, NTU «KhPI», 2016, no. 40 (1212), pp. 64–67.
13. Radionova I. O. Multykulturalizm versus post-multykulturalizm: praktyky ta dyskursy [Multiculturalism versus post-multiculturalism, practices and discourses]. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiologichni nauky, kulturolohični nauky* [Contemporary society: political science, social science, cultural science]. 2012, issue 1, pp. 159–166.
14. Romanovska L. Sutnisna kharakterystyka sotsiokulturnoi kompetentnosti sotsialnoho pratsivnyka [Essential characteristics of socio-cultural competence of a social worker]. *Social work and education*, 2017, no. 4(1), pp. 41–47.
15. Shevcova M. *Treningi po tolerantnosti dla professional'nykh grupp* [Tolerance trainings for professional groups]. Kyiv, GO «Roditel'skaja iniciativa «Tergo», 2018. 39 p.
16. Avshenyuk N., Golub L. Multicultural education of pre-service teachers: Australian and Ukrainian approaches. *Research, policy, and practice in teacher education in Europe*. 2012, vol. 1, pp. 91–103.
17. Malikov V. V. The benefits of introducing multiculturalism for Ukraine. *Filosofia v suchasnomu sviiti: Materialy miskoho mizhvuzivskoho nauково-praktychnoho seminaru, 18–19 lystopada 2016 r.* [Philosophy in the contemporary world: Proceedings of the city interuniversity scientific-practical seminar, 18-19 November 2016]. Kharkiv, Tochka, 2016, pp. 121–124.
18. Vitikainen A. *The limits of liberal multiculturalism. Towards an individuated approach to cultural diversity*. Palgrave Macmillan, 2015. 234 p.
19. Ziolkowska-Weiss K. Multiculturalism as an asset and tourist attraction of Lesser Poland. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation. Special Issue*. 2014, pp. 215–229.

Надійшло (received) 25.02.2020

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Маліков Василь Володимирович (Маликов Василий Владимирович, Malikov Vasyl) – кандидат історичних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7395-8496>; e-mail: malikovvasyl@gmail.com.